

Kazimierski, Józef

Powstanie i działalność rad narodowych, władz administracyjnych i samorządowych w woj. warszawskim w latach 1944-1949

Rocznik Mazowiecki 1, 103-119

1967

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

JÓZEF KAZIMIERSKI

POWSTANIE I DZIAŁALNOŚĆ RAD NARODOWYCH, WŁADZ ADMINISTRACYJNYCH I SAMORZĄDOWYCH W WOJ. WARSZAWSKIM W LATACH 1944—1949

Momentem zwrotnym w historii władz na terenie całego kraju, a w tym również i w woj. warszawskim, było powstanie w Noc Sylwestrową 1943 r. Krajowej Rady Narodowej. Skupiła ona w swoich szeregach siły demokratyczne i patriotyczne i stała się pierwszą władzą ludową w naszym kraju. Głównym organizatorem Krajowej Rady Narodowej była Polska Partia Robotnicza, a współdziałały z nią: lewicowa organizacja socjalistyczna RPPS, lewicowi działacze z grupy Wola Ludu, przedstawiciele Związku Walki Młodych, związków zawodowych i innych organizacji demokratycznych. W deklaracji przyjętej na pierwszym posiedzeniu KRN w dniu 31 grudnia 1943 r. określono wyraźnie program działania, a mianowicie: dalsza walka z okupantem i wyzwolenie kraju w oparciu o szeroki front narodowy, utworzenie rządu ludowego po wyzwoleniu Polski, który zajmie się odbudową kraju, przeprowadzi reformę rolną, przystąpi do nacjonalizacji podstawowych gałęzi gospodarki narodowej, umożliwi masom pracującym miast i wsi rzeczywisty udział w rządzeniu krajem, będzie walczył o przyłączenie do Polski Ziemi Zachodnich oraz oprze politykę zagraniczną Polski na przyjaźni ze wszystkimi sąsiadami, a szczególnie ze Związkiem Radzieckim. Następnie w wydanej odezwie do społeczeństwa polskiego w styczniu 1944 r. KRN zapowiedziała, iż „Sprawuje władzę w kraju przy pomocy wojewódzkich, powiatowych, miejskich i gminnych rad narodowych budowanych na terenie całej Polski”, i w związku z tym „wzywa się wszystkie organizacje polityczne, wojskowe, zawodowe i społeczne z KRN i terenowymi radami narodowymi”.

Przedstawiony wyżej program działania pierwszej władzy ludowej w naszym kraju — Krajowej Rady Narodowej — spotkał się z jednej strony z pełnym poparciem emigracji polskiej, zrzeszonej na terenie ZSRR w Związku Patriotów Polskich, oraz organizacji demokratycznych

i postępowych na terenie kraju, a z drugiej — nastąpiło przeciwdziałanie ze strony Delegatury rządu londyńskiego na kraj oraz ugrupowań orientujących się na Londyn w kraju. W walce zatem powstawały rady narodowe w całym kraju i na Mazowszu, Kurpiach i Podlasiu.

Już w pierwszych dniach stycznia 1944 r. powstała GRN w Kołbieli, 14 stycznia MRN w Rembertowie, w drugiej połowie stycznia PRN w Rykach (przewodniczący Stanisław Skowroński, nauczyciel, działacz KPP i członek PPR). PRN w Rykach w ciągu stycznia i lutego utworzyła GRN w: Baranowie, Białkach, Zawadniku, Kłoczewie, Nowodworze i w kilku innych miejscowościach. W ciągu lutego powstały: PRN w Mińsku Mazowieckim, Sochaczewie (przewodniczący Szymon Pietrzak), Łowiczu i Skierniewicach. W marcu powstała MRN w Pruszkowie (przewodniczący Marcin Żyrek, działacz KPP i członek PPR), MRN w Wołominie (przewodniczący Kazimierz Purek, jednolitifrontowy działacz PPS). W okresie od marca do czerwca powstają PRN w: Radzyminie, Legionowie (pow. Nowy Dwór), Garwolinie i Wyszkanie oraz MRN w: Ursusie, Milanówku, Piastowie, Brwinowie i Legionowie; w lipcu MRN we Włochach, a w sierpniu w Żyrardowie.

Należy tu zaznaczyć, iż teren woj. warszawskiego, ze względu na warunki okupacyjne, był podzielony wg okręgów Polskiej Partii Robotniczej: Lewą i Prawą-Podmiejską oraz na Okręg Płocki.

W Okręgu Płockim dopiero w czerwcu (ze względu na trudne warunki pracy — teren byłej Rzeszy) powstają pierwsze PRN w Sierpcu i Płocku, w dniu 1 sierpnia w Nowym Mieście powstaje PRN dla Płońska (przewodniczący Jan Łomot, działacz robotniczy, członek PPR), w połowie sierpnia PRN w: Pułtusku (przewodniczący Stanisław Bralski, członek PPR), Ciechanowie, Przasnyszu i Rypinie oraz ponad 60 GRN na terenie powiatów: Płońsk, Pułtusk, Przasnysz, Sierpc, Ciechanów, Sochaczew, Radzymin, Wyszaków i Grodzisk Mazowiecki. Na terenie Podlasia w kwietniu w Trzcincu powstała Siedlecka PRN (przewodniczący Stanisław Górski), MRN w Siedlcach oraz GRN w Grębkowie w powiecie węgrowskim.

Nadto powstały dwie wojewódzkie rady narodowe, jedna dla terenów woj. warszawskiego wchodzących w skład Generalnego Gubernatorstwa, a druga dla Okręgu Płockiego wchodzącego w skład b. Rzeszy.

Pierwsza powstała w dniu 12 marca 1944 r. na dwu odrębnych posiedzeniach dla powiatów lewego brzegu Wisły w Warszawie przy ul. Grzybowskiej 57 i dla powiatów prawego brzegu Wisły w Legionowie przy ul. Batorego 11. Na obydwu posiedzeniach wybrano wspólne Prezydium WRN (przewodniczący Henryk Szafrąński, wiceprzewodniczący Bronisław Drzewiecki oraz członkowie: Eugeniusz Kembrowski, Juliusz Wirski i Ryszard Więckowski). W przyjętej rezolucji na tym posiedzeniu

przyrzeczono poparcie dla KRN, czynną walkę z okupantem hitlerowskim aż do ostatecznego zwycięstwa oraz przeciwdziałanie czynne wszelkim zakusom rodzimej reakcji w kraju. Cały wysiłek nowo powstałej WRN skoncentrował się głównie na: rozbudowie oddziałów Armii Ludowej oraz na dalszym tworzeniu powiatowych, miejskich i gminnych rad narodowych.

W dniu 9 lipca w Teodorowie koło Starożreb w pow. płockim powstała WRN północnego Mazowsza (przewodniczący Michał Gwiazdowicz, lewicowy działacz ludowy, wiceprzewodniczący Bolesław Stępniewski, członek PPR).

Ogólnie na terenie woj. warszawskiego w okresie okupacji powstało: 15 powiatowych, 15 miejskich i ponad 100 gminnych rad narodowych. Powstałe rady narodowe prowadziły szeroką akcję propagandową i organizatorską (odezwy do ludności, rozmowy z przedstawicielami różnych organizacji politycznych i wojskowych), zabezpieczały pomoc materialną walczącym oddziałom AL, przygotowywały się do przejęcia władzy po wkroczeniu Armii Radzieckiej i Wojska Polskiego, zabezpieczały placówki gospodarcze (m.in. powoływanie komitetów fabrycznych), społeczne i samorządowe na terenie powiatów, przygotowywały się do przejęcia całej własności ponemieckiej, przeprowadzenia podstawowych reform społecznych (reforma rolna, nacjonalizacja przemysłu), a nawet w niektórych miastach i powiatach zaczęto organizować Milicję Obywatelską¹.

Dzisiaj można stwierdzić, iż rady narodowe czasu okupacji, mimo bardzo trudnych warunków działania (terror okupanta hitlerowskiego i przeciwdziałanie krajowej reakcji), dobrze spełniły swe zadania, przygotowując teren województwa do przyjęcia władzy przez pierwszy rząd ludowy w naszym kraju, jakim był Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego powołany przez Krajową Radę Narodową w dniu 21 lipca 1944 r.

Utworzenie Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego oraz rozpoczęcie w końcu lipca 1944 r. wyzwalań terenu naszego województwa przez Armię Radziecką i walczące u jej boku Wojsko Polskie zaczęło nowy okres w kształtowaniu i działalności władz terenowych na Mazowszu, Kurpiach i Podlasiu. Z jednej strony był to problem tworzenia się i przejmowania władzy przez rady narodowe oraz organa administracji ogólnej i samorządowej, a z drugiej — rozwiązywanie trudnych i skomplikowanych zagadnień związanych z odbudową zniszczeń województwa oraz realizacją podstawowych założeń nowego, demokratycznego ustroju

¹ XV lat rad narodowych województwa warszawskiego. Warszawa 1959; PPR na Mazowszu, Kurpiach i Podlasiu 1942—1948. Płock—Ursus—Mińsk Mazowiecki. Warszawa 1963; oraz Konferencja przewodniczących wojewódzkich rad narodowych w dniach 26 i 27 XI 1945 r. Warszawa 1945.

w naszym kraju, do jakich należy zaliczyć przede wszystkim: reformę rolną, nacjonalizację przemysłu, udział w zagospodarowaniu Ziemi Odzyskanych oraz realizację nowej polityki kulturalno-oświatowej. Musimy tu dodać, iż wszystko to odbywało się nie tylko w trudnej sytuacji gospodarczej, w jakiej znalazło się również i nasze województwo, lecz także w walce z klasami posiadającymi, które, organizując reakcyjne podziemie, nie chciały pogodzić się z tym, iż muszą odejść. Wszystko to razem wzięte daje obraz skomplikowanej sytuacji, w jakiej przyszło budować również i w woj. warszawskim nowy ład polityczny, gospodarczy, społeczny i kulturalny.

Zanim jednakże przejdziemy do analizy sytuacji gospodarczej i politycznej w województwie w momencie wyzwania oraz powstawania i działalności władz terenowych, chciałbym krótko zatrzymać się przy podstawach prawnych pracy władz terenowych. Do podstawowych aktów prawnych ustanawiających pracę władz terenowych należy zaliczyć:

1. Manifest PKWN z 22 lipca 1944 r., w którym stwierdza się, iż „PKWN sprawuje władzę poprzez wojewódzkie, powiatowe, miejskie i gminne rady narodowe i przez upoważnionych swych przedstawicieli. Tam, gdzie rady narodowe nie istnieją, demokratyczne organizacje podziemne obowiązane są natychmiast powołać je do życia, włączając w ich skład cieszących się zaufaniem ludności Polaków — patriotów, niezależnie od ich poglądów politycznych”².

2. Dekret PKWN z dnia 21 sierpnia 1944 r. o trybie powoływania władz administracji ogólnej I i II instancji. Organami II instancji są urzędy wojewódzkie, a I starostwa powiatowe. Wojewoda zostaje mianowany przez PKWN na podstawie wniosku Resortu Administracji Publicznej i opinii wojewódzkiej rady narodowej i wchodzi w skład WRN jako pełnomocny jej członek. Kontrole społeczne nad działalnością wojewody i starosty wykonują WRN i PRN, którym zobowiązani są wymienieni składać periodyczne sprawozdania³.

3. Ustawa z 11 września 1944 r. o organizacji i zakresie działania rad narodowych. Ustala ona skład rad narodowych (m.in. liczba członków WRN — 100, PRN — 50, MRN w miastach do 5 tys. mieszkańców — 12, do 10 tys. mieszkańców — 16, do 25 tys. — 24, do 40 tys. — 32), organa rad narodowych (prezydium 5-osobowe oraz stwierdza się, iż „rady narodowe jako organ kontroli społecznej mają prawo w swoim zakresie działania, wyłania

² Dziennik Ustaw RP 1944 nr 1.

³ Tamże, nr 2.

nia i wyznaczania nadzwyczajnych komisji dla poszczególnych spraw, z prawem wzywania świadków i rzeczoznawców oraz przesłuchiwania stron zainteresowanych”), funkcjonowanie rad narodowych (rady wszystkich szczebli zbierają się na posiedzenia przynajmniej raz w miesiącu, składają sprawozdania miesięczne z działalności radom wyższego szczebla do 15-go każdego miesiąca) oraz kompetencje rad narodowych. Do kompetencji terenowych rad narodowych należy w zakresie ich właściwości terytorialnych:

- a) planowanie działalności publicznej, w szczególności: ustalanie budżetu oraz planu świadczeń w naturze;
- b) kontrola działalności organów wykonawczych (państwowych i samorządowych) z punktu widzenia lojalności, celowości i zgodności z zasadniczą linią KRN;
- c) powoływanie samorządowych organów wykonawczych;
- d) zawieranie umów w sprawie zaciągania pożyczki (zbycia, zmiany lub obciążenia majątku nieruchomości⁴.

4. Dekret PKWN z 23 listopada 1944 r. o organizacji i zakresie działania samorządu terytorialnego. Stwierdza się w nim m.in., iż:

- a) do zakresu działania samorządu terytorialnego należą sprawy zagraniczne i handlu zagranicznego, wojskowe, wymiaru sprawiedliwości, lasów, górnictwa, komunikacji, poczty i telekomunikacji, waluty i ubezpieczeń oraz państwowych podatków, opłat, ceł, akcyz i monopoli;
- b) samorząd terytorialny reprezentowany przez terenową radę narodową stanowi korporację prawa publicznego i posiada osobowość prawną;
- c) organem wykonawczym wojewódzkiej rady narodowej jest wydział wojewódzki;
- d) wydział wojewódzki składa się z 6 członków wybranych przez WRN spośród jej członków lub też spośród mieszkańców danego województwa, a przewodniczącym wydziału wojewódzkiego jest z urzędu wojewoda lub wicewojewoda, wszystkie czynności biurowe wydziału wojewódzkiego załatwia właściwy urząd wojewódzki;
- e) wydział wojewódzki przygotowuje sprawy mające wejść pod obrady WRN lub jej prezydium: decyduje we wszystkich sprawach nie zastrzeżonych do decyzji rady lub jej prezydium; wykonuje uchwały rady lub jej prezydium; wykonuje na zlecenie rady lub jej prezydium kontrolę nad działalnością organów wykonawczych samorządu niższego stopnia oraz organów administracji państwowej; sprawuje władzę porządkową nad prezydentami-wiceprezydentami, członkami zarządów miast wydzielonych oraz członkami wydziałów powiatowych; wykonuje inne

⁴ Tamże, nr 5.

czynności poruczone mu przez ustawy oraz składa sprawozdanie ze swej działalności prezydium właściwej rady narodowej, przynajmniej raz na miesiąc;

f) organem wykonawczym powiatowej rady narodowej jest wydział powiatowy, miejskiej — zarząd miejski, a gminnej — zarząd gminny⁵.

Wymienione wyżej akta prawne stały się podstawą powstawania organów władz terenowych w miarę wyzwalań terenów woj. warszawskiego poczynając od lipca 1944 r. Tak więc już na początku sierpnia 1944 r. odbyło się w Mińsku Mazowieckim pierwsze posiedzenie już legalnie działającej WRN. Przewodniczącym wybrano Jerzego Skarżyńskiego, a za główne zadanie rady uznano: tworzenie organów władzy na całym wyzwolonym terenie, rozpoczęcie odbudowy życia gospodarczego, uruchomienie zakładów, zaopatrzenie w żywność ludności i armii, werbunek do wojska i przeprowadzenie reformy rolnej⁶.

Te ambitne zadania było bardzo trudno realizować, ze względu na:

1. Ciężkie warunki ekonomiczne spowodowane poważnym zniszczeniem województwa przez okupanta hitlerowskiego. Wiemy, iż woj. warszawskie było najbardziej zniszczonym województwem w Polsce i poniosło duże straty w ludziach.

2. Aktywną działalność reakcyjnego podziemia, które przy pomocy morderstw dokonywanych na najbardziej aktywnych działaczach PPR i innych partii demokratycznych oraz sabotażu usiłowało uniemożliwić przeprowadzenie rewolucyjnych przeobrażeń politycznych, gospodarczo-społecznych i kulturalno-oświatowych w naszym województwie.

Jednakże mimo tych przeszkód i trudności WRN od samego początku rozwijała szeroką działalność i już we wrześniu zorganizowano Urząd Wojewódzki z siedzibą w Otwocku (pierwszym wojewodą był Franciszek Mazur). Następnie w ciągu września i października powstały rady narodowe we wszystkich wyzwolonych powiatach, a mianowicie 12 września 1944 r. PRN dla powiatu warszawskiego w Otwocku, 21 sierpnia MRN w Żelechowie, 11 września 1944 r. — PRN w Garwolinie. Na pierwszym zjeździe starostów woj. warszawskiego w dniu 21 grudnia 1944 r. sytuacja w powiatach wyglądała następująco, w:

1. Powiecie warszawskim działała PRN złożona z 4 ugrupowań stronnictw politycznych (PPR, PPS, SL, SD). Organizacja starostwa była ukończona (64 pracowników z kwalifikacjami), działały referaty: wojskowy, lekarz powiatowy, lekarz weterynarii, budowlany, drogowy, żywienia, przemysłowy i administracyjny. Świadczenia rzeczowe były oddane we właściwym czasie (dwukrotnie więcej niż w okresie okupacji),

⁵ Tamże, nr 14.

⁶ Protokół tego posiedzenia nie zachował się w aktach Wojewódzkiej Rady Narodowej.

odczuwano brak transportu oraz sankcji ze strony Milicji Obywatelskiej za wyrób samogonu, za wyrąb lasów oraz rabunek mienia opuszczonego.

2. Ostrowi Mazowieckiej. Starostwo powiatowe zorganizowane było z obsadą fachową, współpraca z PRN dobra. Trudności aprowizacyjne, 30 wypadków tyfusu plamistego (pomoc Armii Radzieckiej w zwalczaniu chorób zakaźnych), trudności transportowe, brak lekarza weterynarii.

3. Garwolinie. Starostwo zorganizowane z fachową obsadą, współpraca z PRN dobra. Cały ciężar pracy spoczywa na PPR i PPS. Trudności jak w wymienionych już powiatach.

4. Sokołowie Podlaskim. Starostwo zorganizowane (37 osób personelu), zlikwidowano ok. 26 bimbrowni, pobór do wojska wypełniony w 90%, po przeprowadzeniu reformy rolnej notuje się wzrost zaufania do władz⁷.

Dalsze wyzwalenie ziem woj. warszawskiego nastąpiło w styczniu 1945 r. w wyniku szeroko zakrojonej ofensywy zimowej Armii Radzieckiej i Wojska Polskiego, która miała doprowadzić do zdobycia Berlina i kapitulacji Niemiec hitlerowskich. Na terenach wyzwolonych z miejsca zaczęły wychodzić z konspiracji oraz organizować się nowe rady narodowe, starostwa oraz zarządy miejskie i gminne; jedną z pierwszych była MRN w Żyrardowie, powstała 18 stycznia 1945 r.⁸, oraz 30 stycznia PRN w Grodzisku Mazowieckim⁹ (członków rady wybrano z: PPR — 5, PPS — 3, SL — 2, SD — 1, ZWM — 1, z miejskich i gminnych rad narodowych — 16, z konspiracji — 7, związków zawodowych — 6 oraz 8 dookooptowano). Bardzo ciekawym dokumentem z tego okresu jest sprawozdanie z inspekcji stanu organizacji starostw i związków samorządowych z północnych powiatów woj. warszawskiego, przeprowadzonej w dniach od 7 do 16 lutego (opracowano 17 lutego) przez Kazimierza Gawrońskiego, naczelnika Wydziału Samorządowego Warszawskiego Urzędu Wojewódzkiego¹⁰.

Z dokumentu tego dowiadujemy się, iż były organizowane i funkcjonowały powiatowe rady narodowe i starostwa powiatowe w połowie lutego 1945 r. w:

1. Makowie Mazowieckim (siedziba starostwa, wobec zniszczenia m. Makowa, w Krasnosielcu. Starostą został Jan Świętochowski, lat 36, z zawodu ogrodnik, b. instruktor rolny na pow. makowski i b. prezes Związku Młodej Wsi, członek SL. Biuro starostwa organizował Adam Pogorzelski, b. kierownik kancelarii starostwa. Brak było zupełnie w starostwie kwalifikowanych sił administracyjnych i samorządowych.

⁷ Archiwum Państwowe m. st. Warszawy i woj. warszawskiego (APW), Urząd Wojewódzki Warszawski (UWW), t. B.

⁸ APW, UWW, 11874.

⁹ APW, UWW, 13466.

¹⁰ APW, UWW, t. I. p.

Z ugrupowań politycznych na terenie powiatu działało SL i PPR. GRN były w organizacji);

2. Przasnyszu (starostą był ppor. Jan Czarnecki, zastępcą starosty Stanisław Kępiasty. Obsada referatów w biurze starostwa była właściwa i dostateczna. Stanowiska w wydziale powiatowym również obsadzone pracownikami wykwalifikowanymi.

Powiatowa, miejskie i gminne rady narodowe ukonstytuowane. W skład rad narodowych wchodził przedstawiciel PPR, SD i PPS. Powiatowa rada narodowa działała w okresie okupacji. Życie gospodarcze na terenie powiatu było całkowicie zamarłe na skutek niewprowadzenia do obiegu złotego);

3. Ciechanowie (p.o. starosty był Antoni Tracz, lat 34, z zawodu leśniczy, członek PPR. Obsada referatów biura starostwa i wydziału powiatowego była właściwa i dostateczna. Powiatowa, miejskie i gminne rady narodowe zorganizowane były spośród członków PPR i bezpartyjnych);

4. Działdowie (p.o. starosty Stefan Kłodziński, b. sekretarz wydziału powiatowego, ludowiec, dobry praktyk administracyjny i samorządowy. Referaty w starostwie na ogół były obsadzone pracownikami dostatecznie wykwalifikowanymi. PRN nie była ukonstytuowana, a GRN w organizacji. MRN w Działdowie i Lidzbarku były ukonstytuowane. W biurze starostwa i wydziału powiatowego było zatrudnionych 31 osób);

5. Mławie (PRN ukonstytuowała się 17 lutego 1945 r. P.o. starosty był Kazimierz Nowicki, b. inspektor samorządu gminnego, członek SL, praktyk administracyjny i samorządowy. Personel starostwa i wydziału powiatowego dostateczny i wykwalifikowany);

6. Sierpcu (PRN wybrała 28 stycznia na stanowisko starosty Henryka Kucińskiego, lat 44, z zawodu murarza, członka PPR. Większość referatów starostwa obsadzona była pracownikami wykwalifikowanymi. Brak wykwalifikowanego kierownika kancelarii. W wydziale powiatowym było nie obsadzone stanowisko inspektora samorządu gminnego. PRN składała się z 17 członków, w tym 14 z PPR oraz 3 bezpartyjnych. Rady miejskie i gminne były powoływane);

7. Płocku (p.o. starosty na zlecenie wojewody był Aleksander Bartoszek, lat 39, mgr filozofii, b. pracownik Wojskowego Biura Historycznego, członek SL, mający dobre i trafne podejście do rozwiązywanych zagadnień administracyjnych, gospodarczych i społecznych. Nie obsadzone było stanowisko zastępcy starosty, referat informacji i propagandy, odszkodowań wojennych, karno-administracyjnych oraz kultury i sztuki. Pozostałe referaty były obsadzone pracownikami o dostatecznych kwalifikacjach. Stanowiska w wydziale powiatowym były natomiast obsadzone pracownikami o niedostatecznych kwalifikacjach. PRN wyłoniła się z konspiracji. Miejskie i gminne rady narodowe były powoływane);

8. Płocku — Zarząd Miejski (MRN ujawniona została z konspiracji. Skład rady: 10 przedstawicieli PPR, 6 z PPS i 3 bezpartyjnych. P.o. prezydenta, Franciszek Kozłowski, z zawodu robotnik kamieniarski, członek PPR, a obowiązki wiceprezydentów: Kazimierz Churski, nauczyciel, członek PPS, i Stefan Pernej, nauczyciel, członek PPS. Personel w Zarządzie Miejskim był wykwalifikowany. Zwraca się nadto uwagę, iż w Płocku zgodnie z dekretem o ustroju samorządu terytorialnego z 23 listopada 1944 r. art. 25, § 1 powinien być powołany tylko jeden wiceprezydent);

9. Płońsku (starostą był Jan Wyrzykowski, lat 41, absolwent wydziału matematycznego, członek PPR, dobrze orientujący się w zagadnieniach administracji, organizował PRN i milicję jeszcze w konspiracji w czasie okupacji. Referaty w biurze starostwa obsadzone były na ogół pracownikami wykwalifikowanymi. W wydziale powiatowym nie obsadzone było stanowisko inspektora samorządu gminnego. PRN ujawniona z konspiracji, składała się z członków PPR i bezpartyjnych. Miejskie i gminne rady narodowe zostały powołane).

Ogólnie stwierdza się w sprawozdaniu, iż na terenie wymienionych powiatów północnej części woj. warszawskiego życie gospodarcze, wobec niewprowadzenia złotego, zupełnie zamarło. Prowadziło się jedynie drobny handel wymienny (zapłata w naturze). W tej sytuacji związki samorządowe były bez żadnych własnych dochodów i nie mogły organizować administracji samorządowej oraz prowadzić działalności gospodarczo-społecznej. Konieczna była wydatna pomoc skarbu państwa. Stan zdrowotności tych terenów, z wyjątkiem m. Płocka, gdzie jedynie była apteka, był bardzo zły i groziło wybuchem epidemii tyfusu i dyfterytu (kilka tego rodzaju wypadków stwierdzono w Przasnyszu).

Okres organizacji rad narodowych i starostw został zakończony 18 lutego konferencją w Pruszkowie przewodniczących rad narodowych, starostów i delegatów Komisji Międzypartyjnej z udziałem Bolesława Rumińskiego, pełnomocnika Rządu Tymczasowego na woj. warszawskie w okresie od 4 do 28 lutego 1945 r.¹¹

Następnie 25 lutego 1945 r. w Pruszkowie odbyło się plenarne posiedzenie trzech wojewódzkich rad narodowych (Mińsk Mazowiecki, Pruszków i Płock) z terenu Mazowsza, z udziałem 94 delegatów z całego województwa oraz Bolesława Rumińskiego jako pełnomocnika Rządu Tymczasowego na woj. warszawskie, na którym powołano jedną Wojewódzką Radę Narodową. Siedzibą władz wojewódzkich został Pruszków. Przewodniczącym WRN wybrano Henryka Szafrąńskiego, a wojewodą Mi-

¹¹ APW, UWW t. 1 p. 182 oraz Sprawozdanie Bolesława Rumińskiego z 1 III 1945 r.

chała Gwiazdowicza — po uchwaleniu wotum nieufności w stosunku do poprzedniego wojewody, Franciszka Mazura, i przyjęciu jego dymisji. Na posiedzeniu tym przewodniczący poszczególnych rad: Henryk Szafrński, Jerzy Skarżyński i Bolesław Stępniewski złożyli sprawozdania z sytuacji na terenie działalności tych rad. Szeroko omawiano trudności gospodarcze terenu. Najważniejsze zakłady przemysłowe na terenie województwa (Ursus, Warsztaty Kolejowe, Stowarzyszenie Mechaników i Elektrownia w Pruszkowie oraz główne tkalnie w Żyrardowie) były zdewastowane i zniszczone i tylko dzięki ofiarnej pracy robotników uruchomiono w ciągu miesiąca od wyzwolenia Zakłady Żyrardowskie i Chodakowskie oraz część innych zakładów przemysłowych na terenie prawobrzeżnej Wisły i na Mazowszu płockim. Nadto stwierdzono, iż w znacznym stopniu przeprowadzono reformę rolną (całkowite zakończenie nastąpiło 1 kwietnia 1945 r.) oraz obsiano większość ziemi. Za najbliższe zadania dla WRN uznano: odbudowę zakładów przemysłowych, mostów i dróg, zaopatrzenie ludności w żywność, przeprowadzenie reformy rolnej i obsianie wszystkich zdalnych pod zasiew ziem oraz przywrócenie spokoju w województwie (szczególnie zagrożonymi powiatami z powodu działalności band były: Sokołów Podlaski, Ostrów Mazowiecka, Węgrów, Mińsk Mazowiecki, Ostrołęka, Przasnysz, Maków, Pułtusk, Garwolin i Grójec)¹².

Krótko można stwierdzić, iż utworzenie jednej Wojewódzkiej Rady Narodowej w woj. warszawskim było momentem zamykającym okres powstawania władz terenowych, okres najtrudniejszych prac organizacyjnych związanych z tworzeniem aparatu władzy ludowej. Teraz nastąpił nowy okres odbudowy zniszczonego województwa, umacniania władzy ludowej i budowy tego, co nazwaliśmy podstawami ustroju socjalistycznego. Był to równocześnie nowy okres w historii kształtowania się i działalności władz terenowych w naszym województwie. Zakończyć go miało powstanie jednolitych organów administracji terenowej na początku 1950 r.

W tym nowym okresie jedną z istotnych form pracy władz wojewódzkich z władzami terenowymi były: zjazdy starostów, kierowników urzędów nie zespolonych, odprawy różnego rodzaju referentów ze starostw (np. społeczno-politycznych, kultury, opieki społecznej, architektów, lekarzy powiatowych i innych), prace różnego rodzaju komisji w WRN i powiatowych, miejskich oraz w gminnych radach narodowych i wreszcie posiedzenia prezydium oraz plenum w radach narodowych wszystkich szczebli. Nic więc dziwnego, że z tego okresu zachowało się bardzo dużo różnego rodzaju materiałów aktowych, jak wszelkiego ro-

¹² Tamże.

dzaju sprawozdawczość sporządzana dla różnych władz (roczna i okresowa), protokoły posiedzeń i uchwały władz kolegialnych szczebla wojewódzkiego i niższego, różnego rodzaju okólniki i zarządzenia, liczna korespondencja merytoryczna itp. Dziś jeszcze samo tylko uporządkowanie i zewidencjonowanie tych materiałów jest bardzo poważnym zagadnieniem archiwalnym, a całkowite opanowanie całokształtu tych materiałów przez historyka często staje się zadaniem niewykonalnym. Przy opracowaniu niniejszego referatu z konieczności więc musiałem również ograniczyć się do podstawowych materiałów z Urzędu Wojewódzkiego Warszawskiego, Wojewódzkiej Rady Narodowej i Urzędu Informacji i Propagandy na woj. warszawskie. Do takich zaliczyłem materiały z wszelkiego rodzaju zjazdów, sprawozdawczość, protokoły posiedzeń oraz częściowo korespondencję.

Jednymi z najważniejszych były zjazdy starostów zwoływane systematycznie kilka razy w roku, poczynając od 21 grudnia 1944 r. (pierwszy zjazd już omówiony). W 1945 r. były zjazdy:

1. 18 lutego w Pruszkowie. Na zjeździe tym omawiano zagadnienia aprowizacji i transportu. Zdecydowano wysłać brygady robotnicze na wieś po odbiór zboża. Szczególnie jednakże dyskutowano zagadnienie przemysłu (specjalny referat).

W referacie tym postulowano m.in. tworzenie zjednoczeń przemysłowych, dopuszczanie do współpracy elementów średnio- i drobnokapitalistycznych, nieobejmowanie przez państwo drobnych fabryk, warsztatów, rzemiosła itp. Stwierdza się, że państwo winno: „ożywiać, pobudzać do pracy rzemiosło, warsztaty, spółdzielczość itp. i kontrolować produkcję, ceny i zarobki tych zakładów”¹³.

2. 16 marca w Płocku. Głównymi sprawami na zjeździe były świadczenia rzeczowe i przesiedlenia. Dyskutowano nadto sprawę kompetencji starostów i przewodniczących rad narodowych. Przewodniczący WRN, Stefan Witkowski, stwierdził wręcz, iż „każdy z nich ma swój odrębny zakres kompetencji i żaden z nich nie może podpisywać za drugiego, w przeciwnym bowiem razie zachodziłoby pomieszanie kompetencji”. Oczywiście, jak na każdym zjeździe, były krótkie sprawozdania sytuacyjne z powiatów, składane na piśmie i ustnie przez starostów, obejmujące okres od ostatniego zjazdu¹⁴.

3. 24 czerwca w Pruszkowie. Dyskutowano sprawy z akcji prze-

¹³ Tamże.

¹⁴ APW, UWW, 124.

siedleńczej (dużo osób z województwa wyjeżdżało na Mazury), Milicji Obywatelskiej, Urzędów Bezpieczeństwa i w ogóle sytuacji gospodarczej i politycznej w powiatach (walka z bandami)¹⁵.

4. 2 sierpnia w Pruszkowie. Na zjeździe tym znów podnoszono sprawę złego układania się współpracy starostów z przewodniczącymi powiatowych rad narodowych, krytykowano działalność organów Bezpieczeństwa Publicznego¹⁶.

5. 1 października w Pruszkowie. Cała dyskusja skoncentrowała się wokół wyjątkowo bardzo złego przebiegu akcji świadczeń rzeczowych na terenie woj. warszawskiego (np. w powiecie radzyńskim wynik był równy zeru). W tej sytuacji obecny na posiedzeniu wicepremier Władysław Gomułka wprost zapytał: „A co wyście, starostowie, zrobili w sprawie świadczeń rzeczowych?”

Na to odpowiedział starosta węgrowski: „Do tego jest powołany inspektor świadczeń rzeczowych”. Wicepremier Władysław Gomułka w przemówieniu ostro zareagował na takie postawienie sprawy i stwierdził, iż za sprawne przeprowadzenie akcji świadczeń rzeczowych należy uczynić odpowiedzialnymi starostów powiatowych. Wiele uwag krytycznych wypowiedziała Magdalena Treblińska, reprezentująca Komisję Porozumiewawczą Stronnictw Politycznych, szczególnie pod adresem PSL, które, nie ustosunkowując się do sprawy świadczeń rzeczowych, sabotowało wyraźnie cały jej przebieg, a nawet wręcz przeciwdziało całej akcji. Obecny na zjeździe dr Kiernik nie umiał znaleźć i przytoczyć żadnych argumentów, które mogłyby świadczyć o czynnym popieraniu akcji przez PSL. Trzeba tu wyraźnie stwierdzić, sądząc na podstawie zachowanych materiałów, iż na zjeździe tym bardzo mocno wystąpiły momenty walki politycznej¹⁷.

6. 18 listopada w Pruszkowie. Na zjeździe tym w dalszym ciągu rozpatrywano sprawę świadczeń rzeczowych, niezbędnych dla zaopatrzenia miast w środki żywnościowe. Krótkie sprawozdanie z przebiegu akcji składali starostowie, zwracając uwagę, iż główną przeszkodą w sprawnym przebiegu akcji, obok wrogiego przeciwdziałania reakcji, jest brak środków transportowych. Poza tym zwracano uwagę na konieczność ograniczenia kompetencji starostwa i wydziału powiatowego¹⁸.

Na zjazdach starostów w 1946 r. omawiano: sprawę świadczeń rzeczowych, akcję przesiedleńczą, walki z bandami, referendum, przygotowania do wyborów, pożyczkę Odbudowy Kraju oraz statut organizacyjny

¹⁵ Tamże, 15443.

¹⁶ Tamże, 123.

¹⁷ Tamże, 16788.

¹⁸ Tamże, 15443.

starostw powiatowych, przepisy kancelaryjne i projekt regulaminu starostwa powiatowego¹⁹.

Poczynając od 1947 r., na zjazdach starostów omawia się: sytuację polityczną, gospodarczą i ogólne wytyczne dla starostw. Sprawozdania na piśmie i ustnie składają starostowie, wygłasza się specjalnie przygotowane referaty (rodzaj szkolenia), podaje komunikaty oraz omawia sprawy poruszone przez przedstawicieli władz centralnych²⁰.

Tak więc na zjeździe 8—9 listopada 1948 r.²¹ w Warszawie naczelnik Wydziału Społeczno-Politycznego UWW, R. Dobieszak, w referacie „Praca administracji i samorządu” zbilansował osiągnięcia w woj. warszawskim od wyzwolenia. Liczba łóżek w szpitalach z 4600 w 1945 r. wzrosła do 7600 w 1948 r., a ośrodków zdrowia z 12 do 36. Do 1947 r. wybudowano i odremontowano 3658 izb mieszkalnych. Wybudowano i odremontowano 2352 izby szkolne oraz odbudowano 3861 zagród wiejskich. Szeroko omawiając sprawę FOR (Fundusz Odbudowy Rolnictwa), poruszył zagadnienie walki klasowej na wsi, postulował oczyszczenie aparatu samorządowego z ludzi wrogich oraz zwracał uwagę na konieczność ściślejszego powiązania pracy rad narodowych z masami pracującymi, szczególnie na wsi. Wyjątkowo trudną sytuację omawiano na zjeździe w 1949 r. (11 września) w Pruszkowie. Była to sprawa należności od mieszkańców wsi, wynosząca w gotówce i zbożu z woj. warszawskiego 1 985 mln zł, FOR 1 335,2 mln zł oraz składki ogniowe 574,5 mln zł²².

Poza zjazdami starostów odbywały się zebrania i konferencje kierowników urzędów nie zespolonych z terenu województwa, gdzie szczególnie szeroko były omawiane zagadnienia współpracy tych urzędów z radami narodowymi w imię interesów obywateli. Na pierwszym tego rodzaju posiedzeniu w dniu 11 września 1945 r.²³ w Pruszkowie przewodniczący WRN, Stefan Witkowski, wyraźnie stwierdził m. in., iż „Terenowe rady narodowe mają prawo inicjatywy ustawodawczej i prawo kontroli w stosunku do wszystkich władz i urzędów odpowiednich terenowo — kontroli wstępnej, faktycznej i doraźnej. Rady narodowe mają czuwać nad tym, by nasza młoda administracja nie skreśliła na drogę sztywnego biurokratyzmu, i mają uaktywniać życie państwowe przez wprowadzenie na wszystkie placówki administracji państwowej i samorządowej elementów szcze-

¹⁹ Tamże, 56, 15443, 9981, 56.

²⁰ Tamże, 135, 10493.

²¹ Tamże, 10494.

²² Tamże, 10583.

²³ Tamże, 67.

rze demokratycznych i wypróbowanych w pracy społecznej”. Chodziło o to, by rady narodowe czuwały nad realizacją linii politycznej KRN.

W 1948 r. (14 lutego)²⁴ na kolejnym zebraniu w Pruszkowie znów dużo mówiono nie tylko na temat wzajemnej współpracy urzędów nie zespolonych (sądy, szkolnictwo, lasy, poczta i telegraf, koleje, izby skarbowe i urzędy likwidacyjne) z radami narodowymi, lecz także wracano do roli rad narodowych jako czynnika kontroli społecznej w tej współpracy, ponieważ „rady narodowe są bezpośrednim codziennym łącznikiem pomiędzy społeczeństwem i organami władzy wykonawczej państwa demokratycznego” oraz „łącznikiem organizacyjnym między reprezentacją ogólnokrajową — sejmem a terenowymi organami życia społecznego i samorządowego”. Jeszcze raz stwierdza się tu, iż: „rady narodowe winny umieć regulować działania poszczególnych ogniw aparatu wykonawczego w taki sposób, aby te działania nie stawały się nadużyciem władzy, aby nie przekształcały się w ślepy biurokratyzm, bezduszny czy bezmyślny mechanizm udręki dla obywatela”.

Sądzę, iż zjazdy te, podobnie jak i zjazdy starostów, spełniły swoje zadanie. Ułatwiły one szybszą realizację różnych pilnych zadań, spełniały rolę koordynacyjną, przyczyniały się do lepszego wzajemnego współdziałania władz wojewódzkich i powiatowych oraz władz wojewódzkich i urzędów nie zespolonych. Wreszcie wydaje się, iż były ważną kuźnią, w której wykuwały się nowe formy funkcjonowania aparatu władzy ludowej, kuźnią, w której dopiero ci, którzy mieli dobre chęci, dojrzewali do wykonywania coraz bardziej skomplikowanych i trudnych zadań. W takich warunkach tworzyła się w województwie administracja terenowa nowego, ludowego państwa.

Wróćmy jednakże do WRN i jej Prezydium. W 1947 r. Warszawska Wojewódzka Rada Narodowa miała 13 komisji (Kontroli Społecznej, Oświaty, Kultury i Sztuki, Przedsiębiorstw i Zakładów Komunalnych, Zdrowia i Opieki Społecznej, Kwalifikacyjną, Rolną, Odznaczeniową, Weryfikacyjną, Dyscyplinarną, Finansowo-Budżetową, Przesiedleńczą, Ziemską oraz Planowania). Ilość członków WRN wynosiła 120 (w tym z konspiracji 17 mandatów, PPR — 5, PPS — 5, SD — 5, SL — 5, PSL — 5, SP — 5, OKZZ — 4, Zw. Sam. Chłop. — 4, „Społem” — 1, Izba Rzemieślnicza — 1, Izba Przemysłowo-Handlowa — 1, ZBoWiD —

²⁴ Tamże, 10028.

1, ZNP — 2, RTPD — 1, Zw. Inw. Woj. — 1, SOLK — 1, PCK — 1, PRN i MRN — 48, Urzędu Wojewódzkiego — 1, organizacji młodzieżowych — 3, kooptacji — 1 oraz rezerwa — 2). W roku tym, według oceny WRN, najlepiej pracującymi powiatowymi radami narodowymi były rady: w Mińsku Mazowieckim, Sokołowie Podlaskim, Węgrowie i Ostrowi Mazowieckiej. Natomiast w Warszawskiej Powiatowej Radzie Narodowej w Aninie należycie pracowała jedynie Powiatowa Komisja Kontroli Społecznej. Szczególną uwagę zwracano wówczas na konieczność osobistego zainteresowania przewodniczących PRN zadaniami i pracą gminnych rad narodowych²⁵.

W 1949 r. z okazji 5 rocznicy Manifestu PKWN dokonano oceny pracy WRN na I Warszawskiej Wojewódzkiej Konferencji PZPR (10—11 lipca 1949 r.) oraz na uroczystej sesji WRN w Pruszkowie (21 lipca 1949 r.)²⁶.

I Warszawska Wojewódzka Konferencja PZPR przeprowadziła krytykę pracy rad narodowych na terenie województwa oraz wskazała dalszą drogę, jaką mają iść, by spełnić rolę, jaka stoi przed nimi w budowie ustroju socjalistycznego.

W związku z tym przeprowadzono całą akcję mającą zapewnić właściwy skład rad narodowych. Większość bowiem powiatów (Ciechanów, Grójec, Ostrołęka, Przasnysz, Sokołów i inne) posiadała w szeregach rad narodowych od 60 do 80% przedstawicieli mieszkańców miast powiatowych, co uniemożliwiała powiatowym radom narodowym ścisłe powiązanie z radami gminnymi. W tych powiatach przeprowadzono na wniosek WRN reorganizację rad, wprowadzając ludzi z terenu. Nadto wyeliminowano z rad kupców, wprowadzając robotników, oraz wyeliminowano część pracowników umysłowych, wprowadzając więcej chłopów średnio- i małorolnych. (W Ciechanowie na 55 radnych było 30 urzędników, a w Milanówku na 30 radnych aż 22 pracowników umysłowych). Zmiany te musiały objąć również i WRN, która w swym składzie miała: 5 robotników, 12 rolników, 98 pracowników umysłowych, 4 rzemieślników oraz jednego kupca. Ta walka o właściwy skład rad narodowych miała doprowadzić do lepszego wykonywania zadań przez rady narodowe, do lepszej dyscypliny pracy i lepszej kontroli pracy aparatu władzy ludowej.

Warszawska Wojewódzka Rada Narodowa w sprawozdaniu złożonym na uroczystej sesji w dniu 21 lipca 1949 r. krytycznie oceniła swą pracę i pracę rad niższego szczebla: „W ubiegłym okresie nastąpiło zrozumienie, iż rady nie są jedynie organami związków samorządowych,

²⁵ Tamże, 9977.

²⁶ Tamże, 9849 oraz 9934.

lecz są równocześnie organami władzy ludowej, uprawnionymi do zajmowania się wszystkimi sprawami na swoim terenie. Zrozumienie to nie jest całkowite, zwłaszcza wśród gminnych rad narodowych, lecz stopniowo coraz bardziej i tam przenika. Rok 1949 był przełomowym rokiem, w którym gospodarka samorządowa, jako integralna część całej gospodarki państwowej, została włączona do systemu gospodarki planowej i powiązana z odpowiednimi odcinkami planu narodowego. W związku z tym nastąpiło rozgraniczenie zadań między poszczególnymi stopniami samorządu, a radom przypadł w udziale obowiązek czuwania nad realizacją zaspokojenia potrzeb kulturalnych i gospodarczych miejscowej ludności". Wytknięto bardzo mocno brak dostatecznego kontaktu rad wyższego rzędu z radami niższego rzędu. Wreszcie postulowano konieczność właściwej kontroli społecznej i kontroli wewnętrznej, a mianowicie: „Rady Narodowe często zapominają, że poza planowaniem działalności publicznej do nich należy kontrola działalności, i to nie tylko własnych organów wykonawczych, ale instytucji i osób wykonujących funkcje zleczone w zakresie administracji i gospodarki publicznej”. Powinna być między innymi prowadzona kontrola sprawozdań oraz działalności komisji kontroli społecznej. „Analizując bowiem dotychczasową działalność terenowych komisji kontroli, trzeba stwierdzić, iż jest ona niedostateczna, gdyż przeprowadza się ich za mało, dorywczo i bez planu. Udział czynnika społecznego w komisjach kontroli jest często majoryzowany przez czynnik urzędowy. Stąd formy kontroli niewłaściwe, idą przeważnie po linii pryncypialnej zgodności z dokumentami zamiast rzeczowej, odnośnie do skuteczności działania kontrolowanej jednostki. Komisja kontroli to oko rady narodowej, to organ usprawnienia naszego życia publicznego”. Stąd uważano, iż zachodzi uzasadniona potrzeba kontroli zespołowych. Dalej postulowano: pilną potrzebę organizowania spółdzielni produkcyjnych, walkę z analfabetyzmem, szerszy rozwój oświaty pozaszkolnej, sprawne przeprowadzenie akcji „R”, mającej przynieść poprawę warunków bytu klasy robotniczej poprzez polepszenie warunków komunalnych, oraz informowano o wynikach podjętego na Kongresie Zjednoczeniowym PPR i PPS oczyszczania rad narodowych z kombinatorów i spekulantów, kupców i posiadaczy sił najemnych i wprowadzenia na ich miejsce: chłopów mało- i średniorolnych, robotników oraz nauczycieli. (Należy tu podkreślić, iż walka o właściwy skład WRN trwała do końca 1949 r. i stała się między innymi powodem ostrej krytyki ze strony Rady Państwa)²⁷.

Na posiedzeniu w dniu 21 lipca 1949 r. w Pruszkowie Warszawska Wojewódzka Rada Narodowa uchwaliła rezolucję (w tym czasie odbyły

²⁷ Tamże, 9934.

się także uroczyste posiedzenia PRN, MRN i GRN w woj. warszawskim, na których bilansowano dorobek 5-lecia władzy ludowej oraz uchwalono specjalne rezolucje), w której czytamy m. in.:²⁹ „Warszawska Wojewódzka Rada Narodowa stwierdza, na podstawie podsumowania sprawozdania wojewody, że samorząd i administracja całego terenu województwa warszawskiego, oparte fundamentalnie o rady narodowe, jako organa władzy ludowej dotychczasową działalnością — mimo niemałych jeszcze braków — mają pełne możliwości przedterminowego wykonania planów gospodarczych. WWRN zobowiązuje wszystkie rady narodowe do żywego współdziałania w planowaniu gospodarczym, kulturalnym i społecznym oraz do niesłabnącej kontroli wykonywania planów swych organów wykonawczych oraz tych zakładów przemysłowych, urzędów lub instytucji znajdujących się na terenie działalności danej rady”.

Ogólnie należy stwierdzić, iż okres 1944—1949 przyniósł, mimo różnych braków, poważne osiągnięcia w pracy rad narodowych oraz administracji ogólnej i samorządowej w naszym województwie. Był to okres przejściowy, okres pierwszych lat kształtowania i utrwalania władzy ludowej, okres odbudowy z ogromnych zniszczeń wojennych, okres przeprowadzania podstawowych reform społecznych i gospodarczych, okres, który zakończył się w pierwszym półroczu 1950 r. powstaniem jednolitych organów władz administracji terenowej, jakimi stały się prezydya rad narodowych.

²⁹ Tamże, 9848, 9954 i 9954a.